

УДК 332.1:338.43

О. Р. Дирбавка,
аспірант, Український науково-дослідний інститут "Агропромпродуктивність"

ДЕМОГРАФІЧНО-ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проведено аналіз сучасного стану демографічно-трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, визначено шляхи покращення стану і ефективного його використання

The analysis of the contemporary state of the demographically and labour resources of the agricultural enterprises is produced, the ways of an improvement in the state and their effective use are designated.

Ключові слова: трудові ресурси, демографічно-трудова потенція сільськогосподарських підприємств, кваліфікована робоча сила.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах, коли в Україні триває перехід та пристосування АПК до ринкової економіки, на фоні депопуляційних процесів на селі, дослідження питань стану, розвитку та використання демографічно-трудова потенціалу набувають особливої актуальності.

Основною рушійною силою економічного прогресу є трудоактивне населення. Найважливішою його функцією є відтворення трудового потенціалу, без якого жодна економіка неможлива. Тому в центрі уваги постає розвиток народонаселення з погляду його трудоворесурсної продуктивності та демографічного фактора, який, в свою чергу, безпосередньо впливає на кількісні характеристики економічно активного населення та, безперечно, є однією з основних складових трудового потенціалу.

На даний час трудовий потенціал як України, так і її регіонів використовується набагато нижче його фізичних меж. Враховуючи можливість природних ресурсів країни, стан сільського господарства і, як наслідок, рівень життя селян є вкрай незадовільними.

АНАЛІЗ ОПУБЛІКОВАНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За останні роки підготовлено ряд публікацій, присвячених вивченню як соціального положення селян та сільських поселень, так і аналізу життєвого середовища сільського населення. Значна увага приділена дослідженню сучасної соціальної інфраструктури та шляхам покращення її стану з метою зменшення депопуляційних процесів на селі. Об'єктами таких досліджень постають різноманітні теоретичні концепції та механізми вирішення розвитку життєвого середовища селян, а також аналіз та

розробка методів покращення демографічно-трудоого потенціалу в цілому.

Українським науковим осередкам не була притаманна єдність поглядів стосовно суті трудового потенціалу. Серед київських дослідників намітилися три позиції в розумінні суті трудового потенціалу: трудоресурсна, політекономічна і демографічна. Першу відстоював В.В.Онiкiєнко, який вважав, що трудовий потенціал являє собою сукупність працездатного населення, що має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку, застосовує працю в народному господарстві з урахуванням її технологічної та технічної оснащеності. В.К. Врублевський, відстоюючи політико-економічні погляди на трудовий потенціал, розуміє під ним сукупного працівника в його єдності з продуктивними силами. Демографічний підхід до оцінки трудового потенціалу представлений у дослідженнях київських демоекономістів. Одним з перших цей погляд виклав І.І.Лукинов у публікації про зв'язок між відтворенням і використанням трудового потенціалу, де акцентувалися роль і місце окремих поколінь у функціонуванні трудового потенціалу, [1, с. 36].

У визначенні науковців львівської школи економістів "трудоий потенціал суспільства, регіону, колективу, особистості — це ті можливості, які можуть бути мобілізовані й приведені до дії у процесі праці і які визначають фізичні межі трудового потенціалу на будь-якому рівні" [2, с. 31]. Як видно з цього визначення, у ньому немає посилань на поняття "трудоі ресурси", а робиться акцент на їх потенційних можливостях, які залежать від багатьох факторів, особливо якісних.

Проведені дослідження ІРД НАН України підтверджують загальновідомий факт, який зводиться до того, що в кожному суспільстві загальні закони розвитку набирають конкретно-історичного прояву. Це з особливою яскравістю засвідчує трудовий потенціал суверенної України, в якій переплелися суспільна, культурна, демографічна, екологічна і економічна кризи, що співпали з трансформаційними постсоціалістичними процесами і становленням Державної незалежності [1, с.419].

Слід зазначити також, що не існує єдності у поглядах стосовно вирішення проблеми існуючого стану сільського господарства, проте основна частина їх розглядає методи, які ґрунтуються на покращенні добробуту селян за рахунок збільшення бюджетного фінансування.

Метою роботи є дослідження шляхів забезпечення підтримання, відновлення і розвитку трудового потенціалу, відтворення кваліфіко-

ваної робочої сили та підвищення її конкурентоспроможності відповідно до сучасних потреб економічного і соціального розвитку.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вирішальним напрямом підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах його інтенсифікації є раціональне використання наявного потенціалу галузі, зокрема трудових ресурсів як основного елемента виробничих сил. У сучасних умовах особливо важливого значення набуває проблема припинення зниження продуктивності праці, яке спостерігається у сільськогосподарських підприємствах по всіх регіонах України. Зростання продуктивності праці сприятиме не лише покращенню рівня життя шляхом збільшення обсягу створених матеріальних благ, але й сприятиме економії робочого часу, що є важливим соціально-економічним проявом підвищення ефективності виробництва. Сьогодні це питання є найбільш актуальним, оскільки у зв'язку з погіршенням демографічної ситуації зменшується приплив працездатного населення.

Науковці Львівського наукового осередку, вкладаючи в поняття "трудоий потенціал" нові компоненти, розширюють діапазон досліджень багатогранних аспектів цієї категорії і відмічають, що немає однозначності у його трактуванні. Наведемо окремі визначення цієї категорії.

1. Трудоий потенціал — це інтегральна оцінка і кількісних, і якісних характеристик економічно активного населення [3, с. 42].

2. Під трудовим потенціалом треба розуміти "розвинуту в даному суспільстві сукупність демографічних, соціальних, духовних характеристик та якостей трудоактивного населення, котрі реалізуються або можуть бути реалізовані в межах і шляхом існуючої системи відносин за участю в процесі праці й суспільної діяльності, [4, с. 12].

Як відомо, трудовий потенціал реалізується активною частиною населення, хоча формується він усіма віковими групами. Проте в сучасних умовах ці можливості обмежені, а тому, як ніколи раніше, на перше місце виходить проблема відтворення не трудових ресурсів взагалі, а кваліфікованої робочої сили як основи підвищення продуктивності праці, [5, с. 56]. Особливо це стосується агропромислового комплексу і, зокрема, сільського господарства.

У даний час зміщення основних обсягів виробництва багатьох видів сільськогосподарсь-

кої продукції в особисте селянське господарство загострює проблему трудовозабезпечення новостворюваних агровиробничих структур (на фоні постійного відтоку робочої сили і депопуляційних процесів у сільській місцевості).

В Україні продовжується тенденція щодо зменшення чисельності як безробітного, так і зайнятого населення, що негативно впливає на кількісні характеристики трудового потенціалу. Зростає також і питома вага економічно неактивного населення, передусім за рахунок працездатного віку.

Економічною діяльністю зайняті особи у віці 15—70 років. До них можна віднести громадян, які виконують роботи за винагороду, за наймом, на умовах повного або неповного робочого часу, працюючих індивідуально або в окремих роботодавців, на власному підприємстві, безплатно працюючих членів домашнього господарства, зайнятих в особистому підсобному господарстві, а також тимчасово відсутніх на роботі. За цією методикою зайнятими вважаються особи, які працювали протягом тижня не менше 4 годин (в особистому підсобному господарстві не менше 30 годин) незалежно від виду роботи (постійна, тимчасова, сезонна, випадкова чи інша).

Слід зазначити, що серед багатьох проблем створення ринку робочої сили в області особливої уваги заслуговує еміграція населення. Значна частина сільського населення сезонно працює в зарубіжних країнах, збагачуючи при цьому рівень економіки віддалених держав. Однією з основних причин еміграції є економічна нестабільність та кризова ситуація, які супроводжується зниженням заробітної плати та, як наслідок, низьким життєвим рівнем населення. Серед емігрантів висока питома вага людей з розумовим видом організації праці, а масовий відтік висококваліфікованих спеціалістів веде до економічних та інтелектуальних втрат як для регіону, так і для країни в цілому.

Останні десятиріччя, особливо 90-і роки, минулого століття, відзначалися погіршенням демографічного стану в сільській місцевості як України, так і в її регіонах, у тому числі і в регіоні Українських Карпат, що негативно позначилося на демографічно-трудоному потенціалі села. Значною мірою посилила негативну демографічну ситуацію щодо трудового потенціалу сільських населених пунктів нерегульована міграція в інші галузі народного господарства та в зарубіжні країни. Таке становище, разом з іншими негативними явищами і тенденціями є серйозною перешкодою у забезпеченні продовольчої безпеки та інших економічних і

соціальних проблем у нашій державі. Оскільки джерелом трудового потенціалу села є населення, динаміка чисельності в цілому у державі та в тому чи іншому регіоні залежить, насамперед, від його природного руху, міграції, характеру внутрішніх соціально-економічних перетворень. Як вважають окремі науковці, більш інтенсивне зменшення сільського населення нині відбувається в порівняно високоурбанізованих областях (Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській, Львівській та інших), менш інтенсивно — в ряді західних областей (Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька) і в південному регіоні (Херсонська, Крим) [1, с. 303].

Значний спад сільськогосподарського виробництва, зниження реальних доходів (різке зниження величини реальної заробітної плати та пенсій), руйнування мережі підприємств та соціальної інфраструктури, низький рівень соціального забезпечення населення сільської місцевості призводить до погіршення умов життя сільських жителів, через що відбувається загострення демографічної ситуації.

Останнім часом в Україні закрито велику кількість сільських шкіл, дитячих дошкільних закладів, дільничних лікарень. Скоротилась мережа підприємств служби побуту та торгівлі. Велика частина сіл не має мінімального набору підприємств повсякденного обслуговування (закладів освіти, охорони здоров'я та культури, підприємств торгівлі та побуту), в поганому стані або й зовсім відсутні клуби і будинки культури, газопровідні та водопровідні мережі.

Також серйозних капітальних ремонтів потребує основна частина сільських доріг. Недостатнє забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури порушує нормальну життєдіяльність населення, унеможливаючи цим його відтворення. Втрачаються темпи нарощування виробництва продукції продовольства. За цих умов селяни втрачають можливість задовольняти свої навіть найнеобхідніші життєві потреби. Така ситуація критично знижує якість життя сільського населення, зводить нанівець позитивні якості сільського життєвого середовища, відштовхує від села молодь, через що втрачаються перспективи подальшого розвитку.

Особливої гостроти на селі набуває ситуація у соціально-демографічних процесах. Наростають майнова поляризація, приховане та відкрите безробіття, прогресує зубожіння, зменшення середньої тривалості життя людей, зростає демографічна завантаженість на працюючих і виснаження трудових ресурсів.

Процес покидання молоддю села можна зменшити за рахунок покращення стану соціальної інфраструктури, через систему якої, в сукупності її матеріальних і людських факторів, створюються соціально-економічні передумови відтворення сільського населення та його трудового потенціалу, зокрема, якщо у 2002 році сільського населення було 57,9% по відношенню до загальної кількості населення області, у 2006 році — 57,4%, то у 2008 році всього 57%. Зважаючи на те, що до 2002 року кількість сільського населення області зростала, то бачимо негативну тенденцію щодо відтворення трудового потенціалу села.

Дослідження стану трудових ресурсів Івано-Франківської області на основі статистичних даних показало, що на сьогоднішній період існує негативна тенденція щодо відтворення сільського населення. Трудовий потенціал реалізується активною частиною населення, хоча формується він усіма віковими групами. Проте в сучасних умовах ці можливості обмежені, а тому, як ніколи раніше, на перше місце виходить проблема відтворення не трудових ресурсів взагалі, а кваліфікованої робочої сили як основи підвищення продуктивності аграрної праці. Тим більше, що сільськогосподарська праця стає все складнішою порівняно з промисловою, все частіше виникає потреба суміщення трудових функцій. Водночас перехід на нові форми господарювання, в основі яких лежать винятково інтенсивні методи, вносить певні зміни у зміст сільськогосподарської праці, мова йде, скоріше, не про працівника сільського господарства, а про сукупного працівника агропромислового виробництва. А це вимагає якісно нової робочої сили, іншої статево-вікової структури ресурсів праці. Цьому сприяє також перехід трудових ресурсів із сільського господарства в інші сфери АПК, у виробничу і соціальну інфраструктуру.

Збереження і розвиток трудового потенціалу можна забезпечити шляхом:

- поліпшення демографічних характеристик трудового потенціалу.

- нарощення освітньо-кваліфікаційного потенціалу, створення умов для безперервної освіти, здобуття знань та підвищення кваліфікації протягом трудової діяльності, підвищення якості підготовки кадрів вищими та професійно-технічними навчальними закладами;

- зменшення впливу трудової міграції працездатного населення за кордон на розвиток трудового потенціалу, сприяння поверненню в Україну довгострокових працівників-мігрантів;

- удосконалення системи оплати та нормування праці;

- стабілізації зайнятості населення в умовах фінансової кризи;

- підвищення економічної активності населення, посилення мотивації населення до укладення трудових договорів, сприяння продуктивній зайнятості населення з орієнтацією на інноваційну модель розвитку виробництва;

- підтримки підприємницької ініціативи громадян і розвитку малого та середнього підприємництва, самостійної зайнятості населення.

ВИСНОВКИ

1. Формування, використання і відтворення трудових ресурсів села відбувається в умовах складної демографічної ситуації, визначальними рисами якої є постійний відтік робочої сили, депопуляційні процеси та старіння сільського населення.

2. Процес скорочення кількості трудових ресурсів повинен компенсуватись їх якістю — здатністю до вищої продуктивності праці. Для розв'язання цієї проблеми необхідно, щоб сучасні технічні засоби і прогресивні технології поєднувалися з відповідними формами організації виробництва і праці, підвищенням кваліфікації кадрів, а також зростання обсягів виробництва повинне забезпечуватись за рахунок інтенсивних факторів.

3. Ефективніше використання трудового потенціалу, підвищення продуктивності праці кожного працівника, зайнятого в сільському господарстві, на основі використання досягнень науково-технічного прогресу сприятиме постійному збільшенню обсягів виробництва продукції сільського господарства та підвищенню життєвого рівня населення.

Література:

1. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні снови та регіональні особливості/Долішній М.І., Злупко С.М. та ін. — Ужгород: Карпати, 1997. — 442 с.

2. Социально-экономический потенциал региона. — К., 1985.

3. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: навч. посіб. — К.: Знання-Прес., 2000. — 313 с.

4. Современная концепция трудового потенциала/Сборник научных трудов. — К., 1990.

5. Березівський П.С., Михалюк Н.І. Організація, прогнозування та планування агропромислового комплексу. — Львів, 2004. — 437 с.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2011 р.